

היה זה בתחילת ינואר 1942. בסביבה שלט מזג אירי מדברי. ביום שרר חום מחניק; בלילה קפאו המים. אחרי שלוש שעות הליכה ברגל הגענו לקולחוז. יושב ראש הקולחוז, טורקמני כבן 30, לא יכול היה להסתיר את מבוכתו בקוראו את ההצעה. הוא שלח חליטות אל מבטו במכתב, בחליפתי האירופית ובמשקפי קולחוזניק כמוני עוד לא ראה מימיו. הויעה ניגרה מעל פניו בשטף. הוא מלמל משהו בטורקמנית לפנסקן, קרא להתיעצות את חברי ההנהלה. לבסוף הכניס אותנו לסוכה רעועה שליו ביתו. הוא דבר אלי טורקמנית. כשרמזתי לו שאיני מבין את השפה הפליט כמה מילים רצוצות ברוסית.

הסוכה היתה ריקה. ישבנו על האדמה החשופה. יושב ראש הקולחוז שלח לנו פיתה הגונה ושרבנו את רעבנו. לפנות ערב, כשנכח לדעת שאין לנו כל מיטלטלין, שלח לנו גם חתיכת מרובד צמר למצע. מרובד צמר משמש גם סגולה מפני עקרבים, עכבישי ארס, טרנסלות ושאר שרצים. כששקעו קרני השמש האחרונות, אחוזתנו הצנייה. לצאת מהסוכה לא הועזו. כלבים עזי נפש הותרו מרצועותיהם ושוטטו בכל פינות הקולחוז. הם היו משסעים אותנו לגורים. כל הלילה רצנו במקום כדי שלא נקפא בקור.

בבוקר קבלנו שוב פיתה, וגם תנור ברזל עם קומקום. יכולנו לצבור קוצים ולהרתיח מים. קבלנו שוב פיתה בצהרים ובערב. התברר שבשעות הלילה תלונות חברי הקולחוז, וגם אתנו היושב ראש ביד רחבה. היה זה קולחוז בינוני שהתבסס בעיקר על גידולי כותנה. משפחות הקולחוזים מקבלות אספקה לפי היבול שסיפקו לממשלה ולשוק ולפי מספר ימי העבודה שמילאו.

בעד מילוי נורמה אחת רשמו לחבר הקולחוז יום עבודה. יושב ראש הקולחוז מקבל באורח אוטומטי 3 ימי עבודה. בעד כל יום-אחד קולחוזניק מילא רק את מחצית הנורמה במשך היום רושמים לו רק חצי יום עבודה. בסוף השנה מחלקים את ההכנסות לפי ימי העבודה. ישנם איפוא קולחוזים מסודרים, שהצליחו, כיוון שעמדו על קרקע פוריה, וישנם קולחוזים, שאנשיהם גוזעים ממש מרעב. הקולחוז שלנו היה מסוג בינוני. יום עבודה הביא לחבר 200 גרם חיטה ליום ו-10 רובל לחודש. לא רבים הוציאו בכל יום נורמה.

שבתון אינו קיים. העבודה נמשכת לפי התקנון מורחבת החמה עד שקיעתה. לא קשה לתאר מה יכולה לעשות משפחה מטופלת בילדים ב-200 גרם חיטה ובפחול מרובל אחד ליום... עבר שבוע ימים. פיטמו אותנו בפיתות ועל עבודה לא שמענו. יושב ראש הקולחוז העדיף לא לראותנו ולהימנע מכל שיחה אתנו.

מהקולחוז עד העיר היה המרחק 13 קילומטר. זה לא מנע אותנו מלבקר בכל יום בעיר ולחפש אפשרויות להסתדר, דבר לא קל. חשבתי על עבודה כצייר. אולם צייר אמן ברית המועצות חייב קודם כל לדעת לכתוב שלטים וסיסמאות במהירות רבה ובאותיות נאות, אחר כך שואלים אותו אם כוחו גזול גם בציור תמונות. צייר סובייטי, גם אם גמר אקדמיה לאמנות, צריך לדעת כיצד עושים כתובת נאה על בד שרחבו מגדול החומה, וכיצד עושים כתובת השעה. על כך לא היה לי כל מושג. במחנה העבודה עשיתי כתובות לפי כל כללי הגרפיקה. היה לי זמן. בחופשי, ידיעות דלות כאלה היו כאין וכאפס.

משוחררים אחרים החלו, באין ברירה, לעסוק בשוק. אולם עד מהרה נמצאו מאחורי הסורג. המסכנים לא ידעו, שבפעם שוק שחור רשאים לעסוק רק מיליונרים, המשחרים את כל הפקידים. נתפס משהו בכמוך 200 גרם לחם, סגן באותו יום שמונה שנות מאסר.

אחרי שבוע ימים החלתי ללחוץ על היושב ראש. שישלח אותנו לעבודה. חשבתי בתומי, שתזווגתנו תשתפר. המסכן לא ידע מה לעשות, אבל בסוף שלח אותנו לאיסוף כותנה. הנורמה היתה 30 קילו ליום, אולם שלשנו ביחד אספנו כ-10 קילו וזה במיטת מאמציו. אוספי הכותנה ניהגו מזכות לקצץ את השיחים, ששימשו חומר הסקה.

איסוף הכותנה נגמר ויושב ראש הקולחוז הצמיד אותנו לענף הירקות. עוררנו בזה את קנאת אנשי הקולחוז. כיוון שכאשר הירקות גדלים, אפשר ליהנות מזה בשעת העבודה. לא כן מגדלי הכותנה.

כדי לקשור יחסים עם חברי הקולחוז נאלצתי ללמוד כמה מילים טורקמניות. הם התייחסו אלי באי אימון מוחלט. משקפי הטלויזיה עליהם פתחו, גם הם לא יכלו להבין כיצד זה איש המרכיב משקפים ייאלץ לעבוד בקולחוז. באחד הימים זכינו לביקור של שליחי המפלגה. הם סיירו בשדות ובגינות. משכתי את תשומת לב ראש המשלחת. כשספרתי לו מה עסקי בקולחוז, נד בראשו כמשתתף בצער והציע לי עבודה אצל. הוא היה מנהל תחנת הנסיונות הממשלתית לחקלאות ולמיון זרעים. התחנה השתרעה במרחק 3 קילומטרים מהקולחוז, על שטח של חמש מאות היקטר (כחמשת אלפים דונאם, בערך). שלחתי אותו מה תיחיה עבודתי, אולם הוא חיך ואמר "אל תדאגי".

לפי מבטאו הכרתי שאינו רוסי, אם כי דיבר רוסית רהוטה. הוא כאילו קרא את מחשבותי והסביר, שהגו ציכי מלידה. השתתף בליגיון הציני המפורסם, שקנה לו שם בלחמת האזרחים. חבריו הוחזרו למולדתם, אבל הוא הביע את משאלתו להישאר בכרית המועצות. עברו עליו בליגולים שונים ולבסוף קיבל תפקיד של מנהל תחנת הנסיונות, אם כי ידיעותיו המקצועיות בחקלאות היו אפסיות. הסכמתי להצעתו, אבל קודם לכן היה עלי לסדר פורמאליות רבות בקשר עם עובדת הקולחוז. יושב ראש הקולחוז קרן ממש משמחה, כשנודע לו שאני עומד להיפרד ממנו. כשאמרתי לו, שאשתדל להעביר אלי גם את שני חברי, שחט באותו יום כבש ובמגן 10 ימים האכילנו בשר.

אחרי 50 ימי עבודה בקולחוז, נתקבלתי כאגרוטכניק בחנת הנסיונות הממשלתית.

אני מתקבל בקולחוז

מאת יחיאל בשן

לאחר שנמלט יחיאל בשן מן הרכבת שהסיעה אותו ממחנות ריכוז בצמון הרחוק לא לגבול הפרסי כפי ששיער תחילה, כי אם לכוון מחנות אחרים, ולאחר שבידה זמן מה בין רועים מוסלמים באסיה המרכזית, נאזק להמלט משם ולנדוד מעיר אל עיר, אגב ביקוש עבודה, עד אשר הגיע לטורקמניה.

במידה מבחינה מחירי מיצרני המזון, התעמולה האנטישמית גברה מיום ליום. היהודים שדדו את קופות הממשלה לפני הפינוי, לכן הם יכולים לשלם כל מחיר. שמעות כאלה התפשטו במהירות הבזק ופרעות אנטישמיות הפכו לחוץ נפרץ.

משעה לשעה גברה התנועה בשוק. הערכתי את הקהל בארבעת אלפים איש לכל הפחות. ידי "הילדים העזובים" היו מליאות עבודה. אבל רגע כמעט שמעתי צעקה פולחת לב של איזו אשה, שנשדדה, או שארנקה סולק ממנה באופן אמינותי ביותר, למרות שהחזיקו את כספן מתחת לבבושן.

באותו יום נערך משפט ראוה במועדון המקומי. החלטתי לראות כמו עיני כיצד שופטים בברית המועצות. המשפט התקיים באולם הקולנוע שבמועדון. על ספסל הנאשמים ישבו שני "ילדים עזובים", האחד בן שתיים עשרה והשני בן עשר. האשמה: אונס ורצח של נערה בת ארבע עשרה. הנאשמים התנהגו בשחצנות ולא חדלו מלקרוץ בעיניהם לעבר חריהם שנכחו באולם. הם לא הודו באשמה, אבל ההוכחות היו די ברורות. הקסינור השמיץ נאום, והסינור סייע לו. בפסק הדין נידון כל אחד לשנות מאסר כמספר שנות חייו. נידונים כאלה נמסרים לחינוך בבתי הסוהר או במחנות העבודה אולם מסכן הוא המחנך, שילדים כאלה נופלים בטיפולו. זאת נכחתי לדעת בזמן שהותי בבתי הסוהר ובמחנות.

כיוון שלא היה לי מה לעשות, עברתי לבית משפט רגיל, ללמוד קצת מההוי בחופשי. נכנסתי לאולם המשפט, כשהתבררה תביעה של קצין בצבא האדום נגד אשתו,

תמונת שמון של בשן: הקולחוז הטורקמני מימין — ביקתתו של יושב-ראש הקולחוז. בסוכה משמאל גר בשן.

שהוביקה אותו במחלת מין כאשר בא הביתה לחופשה של שבועיים. לטובת הנתיבות העירו שני אנשי צבא מחיל המצב המקומי. הם אמרו כי היו להם יחסים אינטימיים אתה לפני בוא העל לחופשה ואיש מהם לא נדבק במחלת מין. הראייה: הבעל היה חולה ולא האשה. המשפטים האחרים היו בעיקר על איחור לעבודה או השתמטות ממנה. בנסיבות מקילות נידונו הנאשמים לניכוי של 25 אחוז מהמשכורת לתקופת חצי שנה. בנסיבות פחות מקילות נידונו הנאשמים לארבעה או ששה חודשי מאסר. במקרה של הישנות העבירה — לחמש שנות מאסר.

הקיבה החלה לדרוש את מוונה. חזרתי לשוק וקניתי אבטיח וקילו עגבים. לקנות פיתה — לא הספיק לי רכושי. מחיר הלחם היה שוה או 15 קילו עגבים.

גישושי הראשונים במציאת סידור בעבודה גרמו לי אכזבה רבה. המהטרה מרבה להכניס לפשרי הרשום את בעלי תעודות השיחרור ממחנות. רק בקשיש הגון הועיל. המהטרה הזוהרה אותנו, שעלינו להסתלק מהעיר מיד. לאן? זה לא היה איכפת לה.

לדעתי לא היה לי כל רצון להסתבך עם המהטרה, אבל לא ידעתי מה לעשות. שני צעירים, משוחררי מחנות, שניהם בגיל עשרים בערך, הציעו אלי וחיפשו עזרה. יתרוני על יתר משוחררי המחנות היה נעוץ בכך, שדאגתי עוד במחנות העבודה ללמוד את השפה הרוסית באורח יסודי, אם כי המביא הזר היה ניכר ברביבוי. הם, המסכנים, לא ידעו אפילו להתלחף כמה מלים עם התושבים. 100סף לזה הייתי עוד לבוש כראוי. השלטונות הראו לי יחס אדיב תוך כדי שיחה, כל זמן שלא ידעו שאני משוחרר מחנה. כשהגיעה השיחה לנקודה זאת, התקדדו פני אנשי שיחי וראיונו נסתים במהרה. במועצה האיזורית הציע לי היוזר סידור בקולחוז. הסכמתי ללא הסוס. באותו ערב לנו עוד בחדר ההמתנה של תחנת הרכבת, אולם למחרת צוידתי במכתב ליושב ראש הקולחוז. אורק איצ'ייק" (פטיש וחומש בטורקמנית) בו "מציעים" לו לקבל אותי ואת שני חברי הצעירים לעבודה.

לבאיראם עלי. העיר הראשונה בדרך, השוכנת במרחק של 40 קילומטרים מערך ממארי, הגעתי בשעה מאוחרת בערב. למלי מצאתי את חדר ההמתנה של תחנת הרכבת פתוח והחלטתי להישאר שם עד הבוקר.

פגשתי עוד כמה פליטים כמוני וכשתי עשרות פרחים מקומיים. עד היום הוא ידעתי על ה"בזפורזורני" (ילדים עזובים) רק מהטרטים הסובייטיים ובתי הסוהר ומחנות העבודה, אבל עתה נתגלתה לי האמת השחורה כולה. המשטר הסובייטי עשה מאמצים יוצאים מן הכלל כדי לפתור שאלה עגומה זאת. והשלטונות הפכו ארמונות למוסדות עבור ילדים עזובים, הקציבו סכומים ענקיים לחינוך, תזונה, הלבשה והנעלה. אולם למרות כל זה בורחים הילדים בכל הזדמנות מהמוסד, מתגלגלים אחר כך ברחובות, שודדים ועובדי אורח ומגיעים בסופו של דבר לבתי סוהר ומחנות עבודה. כל ילדי ההפקר, ששוחחתי אתם, הודו שבמוסדות הממשלתיים לילדים עזובים קיימים נתאים אידיאליים ממש, אבל "קול הרחוב" קרא להם החוצה.

לא עצמנו עין; עם חברי החדשים לצרה עמדנו במצב של התגוננות כל הלילה. בכיסי נשארו אמנם כמה רובלים בעוד שלחברי לא היה אף סכום זה. אולם חששנו מפני גניבת תעודותינו. תעודות זיהוי של משוחררי המחנות הפכו תוך זמן קצר סחורה עוברת לסוחר ושלמו בעבורן עד חמשת אלפים רובל, סכום ניכר בזמן ההוא. תעודת זיהוי, המורכבת מפסית נייר ללא כל צילום הפכה לסחורה חשובה בעיקר ליוצאי פולין שלא טעמו את טעם המחנות וקבלו אורחות סובייטית מיד. גם יהודי ברית המועצות נכספו לתעודות כאלה, המשתררות אותם מאזורות סובייטית ופותחות לפשרות וליציאה לחוץ לארץ. הפחד מן הילדים המופקדים נמשך עד הבקר, ורק כאשר האירו קרני השמש הראשונות, נשמנו לרוחנה.

אכלנו את הצידה לדרך שקבלתי באוטס אדווי ויצאנו לראות את העיר. כמאתיים מטר מתחנת הרכבת השתרע השוק, חוץ פרוץ בברית המועצות. בשעות הבוקר המוקדמות טרם נראו בני אדם. התבוננתי בשרידי החומות העבות, שהקיפו את השוק. ההיסטוריה מספרת כי פה התנגשו שומרי החומות עם היללות אלכסנדר מוקדון. בקצה המזרחי של השוק עוד נשארו שרידים מגדול החומה, שכבש, לפי האגדה, אלכסנדר עצמו. את רחובות העיר חוצות תעלות צרות, המובילות מים מנהר אמו הרחוק. תעלות אלה מספקות מי שתייה ומים להשקאת השדות. איש אינו שם לב לעובדה שילדים מתרחצים בתעלות אלה ובהמות הבית מרוח במימיהן את צמיאונן ועושות אגב כך גם את צרכיהן במים המשמשים, מובן, לשתיה. מים אלה, במקום שאין בו מעינות, הם יקרים מנוסף.

בשעה שבע בבוקר נראו עקרות הבית עם תוצרת החלב. כל עקרת בית חושבת לה, לחובה לרכוש פרה. עבור פרה אחת משלמים מס נמוך ביחס, בעוד שעבור שתי פרות יש לשלם מס כבד ללא שווא. פרה הרוכשת טובה נותנת שלוש או ארבעה ליטרים חלב ליום. אולם החלב מכיל עד 4 אחוזים טעם וה"מצינונה", משקה החלב הלאומי בטורקמניה, הוא שומן הפלאי. למזלי הרע לא היה לי די כסף לקניית כוס מצינונה. לא עברה שעה ונראו הרוכלים הקבוצים, אנשי השוק השחור. בידיהם נמצאו סחורות שונות, החל מחליפה אירופאית ועד חצי מטר חוט ברזל למכירה. אחד הרוכלים הציע כמה מסמרים למכירה. אחר הציע מסגרת משקפים, שיוצרו עוד בימי הצאר, בודאי. היה מישוה, שהציע שתי חתיכות סוכר, 50 גרם תה, שריר של חתיכת סבון. לא עמדתי עדיין על טיב השוק הזה.

אט אט הופיעו בין הרוכלים פליטים מפולגיה, שלא טעמו את טעם מחנות העבודה אלא הגולו ליישובים נידחים בסיביר. פקיד גבוה במיניסטרויון הפנים הסביר לי את הסיבה, אחרי שנים מספר: השלטונות חששו, שמא הרווקים אינם רחוקים באמת ולא שואים שהגיסטאפו אסרה את נשותיהם כבנות תערובת ושלחה אותם לרוסיה למטרות ריגול. המשפחות הגולו לרוסיה המרכזית, אולם רכושם הפרטי לא הותרם. עם הכרות החנינה נכללו גם המשפחות האלה בין הנחונים.

מצבם של הנחונים ממקומות הגלות היה טוב לאין ערוך מזה של משוחררי המתנות. רכוש האחרונים, לרבות תעודותיהם, ה"הפקד" בבתי הסוהר. אבל את חפצינו לא קבלנו בחורה. בבית הסוהר הראשון נתנו לנו השלטונות קבלות על חפצינו, אבל בהעברותינו למחנות העבודה "שכחו" השלטונות להעביר אתנו את חפצינו וגם את קבלותינו. היה זה למעשה שוד מאורגן על ידי פקידיו בתי הסוהר, מבלי ידיעת השלטונות המרכזיים. ניתוני הגלות יכלו, איפוא, להחזיק מעמד בזמן הראשון. לישיחרורם על ידי מכירת חפציהם האישיים. לנו, משוחררי המחנות, לא היה כל חפץ אישי.

בשוק נראו גם מאות יהודי אוקראינה, שהספיקו להימלט לפני התקדמות המהירה של גייסות היטלר. חלק מהם הצליחו להעביר אתו כספיים וחלק עסק במכירת לבוש ונעליים. עם התחזקות זרם הפליטים ירדו מחירי החפצים האישיים והתיקר